

Ilija Crijević

De Epidauro

(prevela Zrinka Blažević, uvodna studija Irena Bratičević)

Dubrovnik: Dubrovačke knjižnice, 2020, 83 str.

Knjižica *De Epidauro* u izdanju Dubrovačkih knjižnica ima 83 stranice i sastoji se od tri dijela. Započinje uvodnom studijom redaktorice prepjeva, Irene Bratičević, pod naslovom „Iz Epidaura Dubrovnik: Nedorvršeni spjev Ilije Crijevića” (str. 7–19). Slijedi latinski tekst preuzet iz izdanja Darka Novakovića, „Autografi Ilije Crijevića (I): *Vat. lat. 1678*”, *Hrvatska književna baština*, knj. 3, ur. Dunja Fališevac et al. (Zagreb: Ex libris, 2004, 198–211), s paralelnim prepjevom na hrvatski jezik (str. 22/23–56/57). Na kraju je uz dopuštenje Vatikanske knjižnice otisnut faksimil stranica rukopisa *Vat. lat. 1678* na kojem se nalazi spjev (str. 59–83).

Sam Crijevićev latinski ep započinje pjesnikovim obraćanjem publici pod naslovom *Auctor poema recitaturus auditores alloquitur*, čime je, čini se, pjesnik postupio baš poput antičkih uzora koji su svoja djela čitali publici prije objavljivanja u nadi da će ih uz pomoć dobronamjernih kritičara popraviti. Crijević je imao i dodatnu nadu da će po svome epu steći pohvale, „ako već ne zbog nadarenosti, onda barem zbog ljubavi i dobrotivosti prema domovini”. *De Epidauro* je heksameterska pjesma epskoga žanra od 573 stiha koja je do nas došla necjelovita: pripovijedanje se u 573. stihu naglo prekida. Prema Ireni Bratičević, i iz književnopovijesne i iz historiografske perspektive spjev „O Epidauru” pokazuje se kao jedinstveno djelo hrvatskoga latinizeta i književnosti staroga Dubrovnika, a u latinističkoj mu epici kronološki tek neznatno prethodi samo epilij Jakova Bunića *De raptu Cerberi* („Otmica Kerbera”, oko 1490). Crijevićev ep pjesnička je inačica mita o nastanku Dubrovnika, kroz dijalog personificiranog Epidaura s Bogom. Stari Epidaur stoji pred Bogom poput čovjeka grješnika obraćajući mu se glasom koji mu prozopopejom podari pjesnik i saznaje da mu je propast sudbina, ali uz utjehu da će iz njegova pepela nastati

novi i sjajniji grad. Upravo po tome mjestu, ovaj ep pripada žanru *laudationes urbium* („pohvale gradova”). Pjesnik spominje antičke historiografske izvore i rad svojih prethodnika, a razmišlja i o općenitim temama kao što su razdoblja ljudskoga života, uloga sudbine i slobodne volje. Tu su i opisi prirode, grada i ljudskih postignuća.

Iako je Crijeviću glavni uzor Vergilijev ep „Eneida”, a preko njega i Homerovi epovi, pomnom analizom klauzula i reminiscencija otkrivamo njegovu bogatu lekturu i drugih klasičnih i postklasičnih autora. Donijet ćemo nekoliko primjera, ilustrirajući pritom kako Crijevićeve latinske stihove tako i prepjev Zrinke Blažević.

Nakon pjesnikovog uvodnog obraćanja publici slijede stihovi koji vrlo sugestivno opisuju tvrđavu Sokol u Konavlima (1–14):

<i>Est Socolitanum castelli nomine saxum</i>		Utvrda Sokol je ime po visokoj dobila stijeni
<i>Deserto sub monte loco, quod surgit in auras</i>		Što se ispod planine na pustome uzdiže mjestu
<i>Vertice praeruptum summo, ab radicibus altis</i>		Nebu pod oblake uvis, a svuda od podnožja njenog
<i>Saxum horrendum, ingens, et formidabile uisu,</i>		Strma je hridina, moćna, straši te kada ju gledaš.
<i>Desuper usque adeo specula prospectat ab alta, 5</i>		Dolje se sve odozgo s visoke stražarnice vidi, 5
<i>Vndique cinxerunt asperrima saxa fragosis</i>		Sà svih je strana okružuju klisure, litice oštre,
<i>Rupibus et cautes auulsae a montibus altis.</i>		Vrlet i kamenje što se s visòkih valja planina.
<i>A tergo ii sese circum flexere theatri</i>		S leđa se svijaju brda kao da teatar čine,
<i>In speciem, quos nec saxos esse putares,</i>		Ali se ne može reći da su stjenovita samo,
<i>Sed saxa: horrorem sic per decliua uastum 10</i>		Već da same su stijene: tako stvaraju grozu 10
<i>Vsque ad radices lapidoso e uertice seruant.</i>		Strme klisure što se od podnožja dižu do vrha.
<i>Cunctaque saxorum magnis adoperta ruinis</i>		Odjevena u halju od razvalina je samih,
<i>Vestiri et late uideas uastescere circum;</i>		Kao da poharana sa svih strana je bila.
<i>Mollescit facies paullatim a fronte, nec omnis</i>		Malo ljepša je sprijeda jer kamenje posvud ne strši,
<i>Terra riget cultuque rudis natura polita est 15</i>		Zemlja zbog obrade stalne izgled uredniji ima 15

Uočavamo Lukrecijeve klauzule *surgit in auras* (2) – *rer. nat.* 6, 819 i *a montibus altis* (7) – *rer. nat.* 5, 313, koja se često susreće i u inačicama *e montibus altis* i *in montibus altis*, kao i na mnogim mjestima kod Horacija i Ovidija, Manilija, Petronija, Silija Italika, Terencijana Maura i drugih. Tu je i Prudencijeva reminiscencija *fragosis rupibus* (6/7) – *perist.* 5, 445.

Slijedi živopisan prikaz Konavoskoga polja, gdje osobit dojam ostavlja opis dviju rijeka koje ga presijecaju (26–53):

<i>Planities oculis binis scatet amnibus et tot</i>		Stoji ravnica koju dvije presijekaju rijeke	
<i>Exundat riuis. Nam dextri montis aquosum</i>	30	Što ih potoci pune. Naime, s desnoga brda	30
<i>Per latus erumpit dulcique sonantibus undis</i>		Izvire voda Ljuta, valima šumeći slatko,	
<i>Murmure Gluta celer uitreis deuoluitur undis:</i>		Otuda ona se brzo valja kristalnim tokom;	
<i>Inde supercilio laeui Vodouallia montis</i>		S vrha pak lijevoga brda Vodovalja čista se ruši.	
<i>Tam puro de fonte cadit, rotat utraque plures</i>		Njihovi valovi mnoge na žalü vodenice vrte,	
<i>Vnda molas, fruges operosaque machina frangit</i>	35	Čiji strojevi marno usjeve melju i žito.	35

Nakon opisa njiva i usjeva koji se na njima uzgajaju te klime koja ondje prevladava, pogled seže do ruševina antičkoga akvedukta (65–71) i napokon do samog antičkoga Epidaura (73–81).

<i>Vnum illustre tamen monimentum et nobile restat,</i>	65	Ipak je ostao ovdje spomenik jedan znamenit	65
<i>Vrbis aquaeductus, quem nulla oblitterat aetas</i>		Gradski vodovod koji nije zatrlo vrijeme:	
<i>Materies adeo magni est operosa laboris,</i>		Građevina nastala velikim trudom i radom,	
<i>Ferrea durities calcis, quae tempore nullo</i>		Očvrsnula vapnom i željezom, prkosi ona	
<i>Trita est, adsidue quamvis calcetur eundo.</i>		Vremenu, premda se po njoj neprestano korača.	
<i>Sic ubi ductus aquae fuerat, nunc semita facta est</i>	70	Ondje gdje nekoć je tekla voda, sada je staza,	70
<i>Atque uiae regio de nomine dicta Canalis.</i>		A po kanalu se cijelo područje Konavle zove.	

U ovim se stihovima uočava jedna Ovidijeva klauzula: *tempore nullo* (68) – *Pont.* 3, 3, 25 te reminiscencija *nomine dicta* (71) – *met.* 8, 235 i 14, 348, česta kod mnogih klasičnih i postklasičnih autora.

<i>Qua uia nunc ducit bis septem millibus; hinc tu</i>		Sada te vodi cesta četrnaest milja do mjesta	
<i>Agnoscas hominum uestigia certus et urbi</i>		Gdje ćeš prepoznati tragove ljudi i antički ures	
<i>Antiquum decus et reliquam metire figuram.</i>	75	Grada i ondje omjerit ono što od njega osta.	75
<i>Sed quoniam nobis Epidauri mentio facta est,</i>		Budući da smo gore spomenuli već Epidaur,	
<i>Ducimus unde genus, proauos ab origine prima</i>		Otkada vučemo lozu i drevno svoje podrijetlo,	
<i>Incipiam memorare meos.</i>		Pređe ću opjevat svoje.	

Uočavaju se klauzule *antiquum decus* (75) – *SEN. Ag.* 744 te reminiscencija *hominum vestigia* (74) – *CIC. carm. frag.* 24, 2, i *ab origine prima* (77) – *LVCR. rer. nat.* 3, 331 i 5, 678 te *OVID. met.* 1, 3 i *Pont.* 4, 8, 17.

Slijedi zaziv personificirane Raguze (78–82):

<i>/.../ Mihi parua Quiritum</i>		<i>/.../ Raguzo, ti priliko Rima</i>	
<i>Effigies, Rhacusa, faue: tua nanque canenda</i>		Malena, budi mi na pomoć: sada ću pjevat o tvomej	
<i>Nobilitas gentisque tuae cunabula nobis</i>	80	Plemstvu, o kolijevci tvogega naroda, rodu što traje;	
<i>Continuumque genus multisque obscura Camoenis</i>		Što je za mnoge u mraku, ja ću rasvijetliti pjesmom.	
<i>Illustrabo meis. /.../</i>			

Prije iznošenja same priče, pjesnik se zadržava na drugim motivima preko kojih čitatelja uvodi u povijesno-zemljopisni kontekst, a odgađanjem glavne teme stvara napetost i priprema čitatelje. Tek nakon tog didaktičkog dijela (87–170), u 171. stihu, on pomoću personifikacije uvodi lik Epidaura. Na tome mjestu izranja „čitav Epidaur iz vlastite tame” (171–174):

<i>Iamque emersa suis Epidaurus tota tenebris</i>	Epidaur već izranja čitav iz vlastite tame,
<i>Eruitur putrique e puluere sidera cernit,</i>	Diže se, s prašine smradne on gleda visoko u zvijezde,
<i>Utque nous ales uestito corpore plumis</i>	Poput ptica što novo mu paperje obrasta tijelo,
<i>Praepetibus gaudet pennis uolitare per orbem.</i>	Želi pružiti krila i letjeti posvud po svijetu.

Uz Ciceronovu reminiscenciju i Vergilijevu klauzulu *praepetibus pennis* (174) – CIC. *carm. frg.* 20, 9; VERG. *Aen.* 6, 15, uočava se i Stacijeva klauzula *sidera cernit* (172) – *silu.* 1, 4, 3. Tu je i Manilijeva klauzula *uolitare per orbem* (174) – *astr.* 5, 733.

Obraćajući se Bogu, Epidaur lamentira nad svojom sudbinom, a Bog mu potvrđuje njegove strahove. Epidaur dalje moli Boga za pomoć, a Bog mu šalje utjehu (279–316):

<i>Quod tamen ulterius damnum uacat, ultima clades</i>	Da mi nesreća krajnja i zator konačni slijede,	
<i>Impendet, diuina mihi sic somnia pandunt</i>	280 To mi otkrivaju snovi koje mi bogovi šalju,	280
<i>Et placidam turbant praesagia dira quietem.</i>	Proroštva strašna koja mi remete blaženi spokoj.	
<i>Vox etiam audita est delapsa e montibus altis:</i>	Glas se također čuo, s visokih stižući brda:	
<i>‘Infeelix Epidaure, rues radicitus, omnes</i>	‘Nesretni Epidaure, potpuno razoren bit ćeš,	
<i>Dii tutelares templis fugere relictis,</i>	Sveti su koji te štite iz crkava utekli svojih,	
<i>Tu modo uenturo mactanda relinquere hosti!’</i>	285 Ti ćeš postati žrtvom dušmana koji će doći!’	285
<i>Quorsum haec permittis, nostra nec clade moueris,</i>	Dokle dopuštati ćeš ovo, o Oče, i kad će te propast	
<i>O Genitor? Nec Tu lacrimas miseratus aniles</i>	Koja nam prijete potresti? Zar te ne mogu skloniti	
<i>Supplicibus dignare Tuis succurrere Tecum</i>	Staračke suze da se udostojiš pružiti pomoć	
<i>Qui pariter Christum, uenerabile numen, adorant?</i>	Poniznom puku svome što štuje i Tebe i Krista?	
<i>Tum Genitor rerum, magni dominator et orbis,</i>	Tada Stvoritelj stvari i velikog svijeta Gospodar,	
<i>Incipit, ad nutum cuius tremefacta silescit</i>	Poradi čijega glasa zadrhti čitavi svemir	
<i>Machina cuncta poli Syrenque innoxia muta est,</i>	I Sirena bezazlena zanimemi, zašuti zemlja,	
<i>Terra tacet, uenti ponunt, maria alta quiescunt,</i>	305 Smire se vjetri i mora i ne čuješ više ni glasa	305
<i>Omnia uoce fauent ultroque silentia praestant:</i>	Jer je svuda tišina, najzad reče ovako:	
<i>„Pone metus, Epidaure, modumque impone querellis!</i>	„Ne boj se, Epidaure, i tužaljki svojih se kani!	
<i>Vana fefellerunt nec te tua somnia, falsa</i>	Snoviđenja tvoja isprazna nisu ni lažna,	
<i>Nec monitus lusere mei sub imagine, uerum</i>	Opomenama krivim nisam obmanuo tebe.	
<i>Desistas seniumque tuum cariemque uietam</i>	310 Prestani žaliti svoju i starost i mlitavu slabost,	310
<i>Et putares positura situs tua fata dolere,</i>	Kao i ruševno stanje koje ti usud donese!	
<i>Clade futura tua es felix: suprema ruina est</i>	Sretan bit će tvoj zator i trebaš željeti propast	
<i>Exoptanda tibi, quae mox rediuiua resurges</i>	Jer ćeš se doskora oživljen podići opet na mnogo	
<i>Splendidiore loco. Damnis maiora rependam</i>	Sjajnijem mjestu. A ja ću tvoju nadoknadi štetu	
<i>Emolumenta tuis; per tot mala funera, strages,</i>	315 Silnim probitkom: nakon toliko užasnih smrti,	315
<i>Erumnasque graues melior fortuna sequetur.</i>	Pokolja, nevolja teških, uslijedit će bolja sudbina.”	

Slijedi niz snažnih poredbi koje na osobit način ističu utjehu koja slijedi, a ta je utjeha zapravo početak pohvale grada.

<i>Qualis et exultat posita cute lubricus anguis,</i>		Kao što skliska je zmija sretna kad svlaka se liši,	
<i>Qualis et accensa de messe renascitur ales</i>		Kao što iznova rađa se feniks iz spaljena gnijezda,	
<i>Vnica uel qualis penitus cum stirpe reuulsa</i>		Il se zazeleni stablo kada mu korijen izvučeš	
<i>Et pingui mandata solo reuirescit et agro</i>	320	I u izdašnije tlo ga posadiš, novim se lišćem	320
<i>In meliore nouis se floribus induit arbor,</i>		Odjene jer mu novo, bogatije stanište godi,	
<i>Et plures translata ferunt plantaria fructus</i>		Kao što nasadi mnogi obilnijim rađaju plodom	
<i>Vberiore loco: talis tu – absiste uereri –</i>		Kad su na rodnijoj zemlji, tako – nemoj se plašit –	
<i>Auellenda tuis e sedibus alta capesses</i>		Otrgnut bit ćeš sa svoga sjedišta, oživljen bit ćeš	
<i>Sublimis potiore solo recidiuaque surges</i>	325	Da bi zapremio ljepše mjesto i iznova glavu	325
<i>Gaudebisque nouo melior iuuenescere uultu.</i>		Digao, pomlađen sasvim, s novim radosnijim licem.	

Analiza reminiscencija i klauzula u cijelom epu zasigurno bi dala opsežan uvid u autorovu lekturu klasičnih i postklasičnih autora. Vrlo je teško prepričavanjem dočarati snagu Crijevićevih riječi pa je velika privilegija moći pročitati njegove stihove u ovom izvrsnom prepjevu, a posebnu milost uživaju oni koji mogu čitati ove stihove u njegovu izvornom latinskom izrazu. Na ovome bismo mjestu naveli još neke od mnogobrojnih odabranih skupina stihova koji slave rodoljublje.

<i>/.../ Tunc numina magna precatus</i>		<i>/.../ Biskup, moleći Višnjega Boga,</i>	
<i>Sacrorum antistes animandis ciuibus infit:</i>	475	Da osokoli građane, riječi im uputi ove:	475
<i>„Ponite uesanum, ciues, de corde pauorem,</i>		„Vi se, građani, sada kanite bezumnog straha,	
<i>Rursus et ammissum mentis reuocate uigorem!</i>		Neka vam ispuni dušu iznova duševna snaga!	
<i>Nos neque enim, quod utrunque fuit mortale, caducum,</i>		Ne bojte vi se gubitka domaje, zemaljskog života,	
<i>Terrestris patriae et uitae dispendia tangant, /.../</i>		Jer su oboje smrtni i propadljivi posve. /.../	
<i>Ergo, passuri ciues extrema, ferendo</i>		Trebamo, građani, dakle, život dati i trpeć	
<i>Fortunam superate grauem: pia Roma Quirites</i>		Tešku nadvladati sudbu: Rim se raduje sveti	
<i>Laetatur uos esse suos, nec Christus ab alto</i>		Što ste i vi Kviriti; čak i Krist sa visina	
<i>Aethere degeneres uideat, non uilia uobis</i>		Vidi da niste vi izrod. Darovi vaši će biti	
<i>Dona, sed aethereas laturus praemia sedes.”</i>	490	Obilni jer vas čeka nagrada vječna u raj. ”	490
<i>(culmine summo)</i>			

/.../ „Ergo

<i>Indefensa ruunt et inulta a culmine summo</i>		„Nebranjeno se zide, dakle, bez osвете ruši,	
<i>Moenia, nos ferrum dextra torpente tenemus</i>		Dok obamrla naša desnica oružje drži,	
<i>Et pecorum ritu turpi formidine capti?</i>		Dok smo nalik na stoku, svladani sramotnim strahom?	
<i>Sanguine constamus nullo? Sic prodimus urbem,</i>		Krv zar nećemo liti? Tako zar grad ćemo izdat,	
<i>Nec desertores aras et templa tuemur</i>	500	Crkve i svete oltare zar ćemo svoje napustit,	500
<i>Quae nunc ante oculos nobis gens barbara uastat?”</i>		Koje pred očima našim sad pustoši barbarski narod?”	

<i>Ergo propulsandos nobis securius hostis;</i>		Sada mnogo je bolje da dušmanu pružimo otpor:	
<i>Siue occumbemus, per mutua uulnera dignas</i>		Ako i padnemo, dostojnu mi ćemo platiti kaznu	
<i>Summemus poenas, stragem luctumque uicissim</i>	515	Našim ranama, dušmanu mi ćemo nanijet gubitke,	515
<i>Molitura hosti, nec nos ridebit inultus</i>		Tako se neće neosvećen pobjednik smijati nama.	
<i>Degeneres uictor, seu nos meliora sequentur,</i>		Ako nam se nasmiješi ipak naklona sreća,	
<i>Lucro apponendum est; seu nil sperare relictum:</i>		Treba to smatrat dobitkom. Ili napustiti nadu	
<i>Cum patria nobis suprema in luce cadendum,</i>		Te u posljednjem času pasti s domovinom skupa:	
<i>Nam patriae superesse nefas!” Sic omnibus una</i>	520	Nju je nadživjet sramota!” Tako rasprši svima	520
<i>Excussus pauor et pugnae sententia sedit</i>		Bojazan, te ih na bitku nagovori, budeći u njih	
<i>Ardescitque nouus furor. /.../</i>		Borbeni zanos. /.../	

Sačuvani dio epa završava vergilijevskim opisom sjajnog i slavnog oružja koje se čuva u oružarnici Kneževa dvora, a prije tog opisa i nabranjanja oružja koje se tamo nalazi (527–542):

<i>Publica moris erat, dum res Epidauria stabat,</i>		Javni običaj bješe, dok grad još je slobodnim bio,	
<i>Arma palatino quondam pendere recessu,</i>		Da u kneževoj sobi stalno oružje visi –	
<i>Quae nunc antiquo ritu Ragusia seruat</i>		Dubrovačko plemstvo do današnjeg poštuje dana	
<i>Nobilitas. Amplae mediis penetratibus aulae</i>	530	Stari taj običaj. Usred prostrana kneževa dvora	530
<i>Foetum armis uideas conclauae, quod armamentum</i>		Vidjet ćeš spremište puno oružja koje se danas	
<i>Nomine nunc dicunt: adfixum in postibus altis</i>		Oružarnicom zove: na visokoj vratnici vise	
<i>Telorum omne genus densisque hastilibus horret</i>		Strelica razne vrste kao i opasna koplja,	
<i>Martis ahena seges caeloque minantia tendit</i>		Marsovo mjedeno pruće čije oštrice prijete	
<i>Spicula, et obiecta mucronis luce corusci</i>	535	Samome nebu. Kada im sječivo svjetlost obasja,	535
<i>Fulgura parietibus radiant solemque lacessunt.</i>		Zidovi vraćaju odsjaj što samo zastire sunce.	
<i>Triste reudentes galeę conique minaces,</i>		Ovdje žalosno blistaju prijeteći kaciga vršci,	
<i>Et squammae horrentes thoracum auroque trilices</i>		Oklop od strašnih ljuski, od kože što protkan je zlatom	
<i>Loricæ et teretes ocreae clibanique nitescunt</i>		Okrugli nazuvci kao i željezni štitnik za prsa	
<i>Corporibus nostris animandi, arcaequae sagittis</i>	540	naša urešava tijela. Kovčezi teški od strijela	540
<i>Stant grauidae atque arcus retro in sua terga retortis</i>		Stoje ovdje te lukovi čija se leđa od roga	
<i>Cornibus et neruis sese flexere remissis.</i>		Svijaju skupa sa strunama kad se odapinju strijele.	

Gledano u cjelini i imajući u vidu višejezičnost naše književnosti, ova je knjiga značajan doprinos vrjednovanju dubrovačkog i hrvatskog književnog stvaralaštva pisanog latinskim jezikom. Zrinka Blažević se doista potrudila i uspjela sačuvati poetske vrijednosti i snagu Crijevićeve latinske riječi, a uvodna studija Irene Bratičević izvrsna je pomoć u čitanju i razumijevanju. Ta će studija svakako dobro doći ne samo „običnim” čitateljima, nego i svakom nastavniku koji učenicima i studentima pokuša približiti bilo latinski tekst bilo prepjev, a u najboljem slučaju i jedno i drugo. Krajnje je vrijeme da se tekstovi naših pisaca latinskoga izraza, makar i u odlomcima, počnu čitati kao školska lektira.

S osobitom radošću iščekujemo Crijevićeve „Pjesme Flaviji”, najavljeno izdanje Matice hrvatske s paralelnim prepjevom na hrvatski jezik također iz pera Zrinke Blažević.

Jadranka Bagarić